

Kirkko ja saamelaiset kohtaavat pohjoisessa

Ritva Kylli: Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886. Studia Historica Septentrionalia 47, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Jyväskylä 2005. 530 s. + 4 s. liitteitä.

■ Utsjoki oli vuodesta 1673 lähtien kuulunut anneksina Koutokeinon emäseurakuntaan ja itsenäistynyt omaksi seurakunnakseen 1747. Samalla se siirtyi Härnösandin hiippakunnasta Turun tuomiokapitulin alaisuuteen ja sai kappelikseen aiemmin Kuusamoon kuuluneen Inarin. Inariin tuli kappalaisen virka vasta 1837 ja ensimmäinen viranhaltija seuraavana vuonna. Inarin kappeliseurakunta puolestaan itsenäistyi vuonna 1886, samaan vuoteen sijoittui Gustaf Johanssonin ensimmäisenä suomalaisena piispana Lappiin tekemä piispantarkastusmatka.

Ritva Kyllin tutkimus kirkon ja saamelaisten kohtaamisesta Utsjoella ja Inarissa käsittää johdantoluvun ja seitsemän päälukua. Johdantolukuun sisältyy erittäin selkeä katsaus kirkon ja saamelaisten kohtaamisen alkuvaiheisiin 1300-luvulta 1740-luvulle. Se perustuu lähinnä 1900-luvun puolivälin tienoilla tehtyihin tutkimuksiin, joiden kaavamaisuuksista tekijä pyrkii kuitenkin vapautumaan.

Ritva Kylli ei aloita tutkimustaan, niin kuin voisi olettaa, Utsjoen seurakunnan perustamisesta vaan vuodesta 1742, jolloin Utsjoki sai ensimmäisen pappinsa, koulumestarina mutta myös saarnaajana toimineen Anders Hellanderin. Ratkaisu on hyvin perusteltu. Näin tutkittava ajanjakso käsittää yhteensä peräti 145 vuotta, joiden selvittäminen on väitöskirjatasollakin harvinaisen mittava urakka.

Tekijä määrittelee tutkimustehtävänsä (s. 20): ”Tutkin väitöskirjassani kirkon ja saamelaisten kohtaamista 1700- ja 1800-luvun Utsjoella ja Inarissa. Tutkimuksen kohteena on toisaalta kahden instituution eli kirkon ja saamelaisen yhteiskunnan, toisaalta kahden kulttuurin eli papin edustaman suomalaisen valtakulttuurin ja saamelaiskulttuurin kohtaaminen. Erityisenä painopisteenä on lapinpappien eli tässä tapauksessa Utsjoen kirkkoherrojen ja Inarin kappalaisten toiminta alueen saamelaisten parissa.” Selkeään määrittelyyn liittyy pohdintaa siitä, mitä kulttuurien kohtaaminen on.

Ritva Kyllin mittava tutkimustehtävä jakautuu viiteen varsinaiseen osakysymykseen, joita hän käsittelee koko ajanjakson osalta omissa pääluvuissaan. Ensiksi tekijä selvittää yhtenäisesti pappien haikutumista työskentelemään Suomen pohjoisimmassa seurakunnassa, heidän taustaansa, ajatusmaailmaansa ja sopeutumistaan. Hän pyrkii siis tarkastelemaan kaikkia Utsjoella ja Inarissa palvelleita pappeja omana ryhmänä. Toisena ongelma-alueena on kielikysymys, toisin sanoen se, oliko

lapinpappien opeteltava saamea vai saamelaisten suomea ja miten saamelaiset suhtautuivat kirkon valitsemaan opetuskieleen. Kolmanneksi tekijä tarkastelee saamelaisten ja papin välistä kanssakäymistä kirkkopaikoilla ja niiden ulkopuolella, siis jumalanpalveluksissa ja vierailuilla seurakuntalaisten luona. Kyseessä on kaikkein laajin pääluku, joka käsittää noin 100 sivua. Neljänneksi on vuorossa kysymys kirkollisen kansanopetuksen järjestämisestä. Viidenneksi tekijä tarkastelee lapinpappien suhdetta maallisiin uudistuspyrkimyksiin – esimerkiksi maanviljelyksen edistämiseen – ja heidän toimintaansa saamelaisten kuvaajina julkisuudessa.

Eri osatehtävien ohella tekijä kiinnittää huomiota valtiovallan ja kirkon yleiseen toimintaan saamelaiskysymyksessä. Utsjoen ja Inarin oloille tarjoaa vertailuaineistoa erityisesti Ruotsin Lapissa sijaitseva Jukkasjärven seurakunta, josta on olemassa merkittäviä kirkkohistoriallisia tutkimuksia. Tekijä tarkastelee varsinaista kohdealuettaan koko ajan laajassa historiallisessa kontekstissa.

Tutkimuksen dispositio on siis käytännössä temaattinen eikä kronologinen kuten yleensä historiallisissa tutkimuksissa. Tekijä käsittelee kutakin viittä teemaansa koko lähes 150 vuotta käsittävän ajanjakson osalta omissa pääluvuissaan. Esimerkiksi ensimmäisessä temaattisessa pääluvussa tekijä kuvaa lapinpappeja 1880-luvulle saakka; ansiokkaan selvityksen olisi voinut julkaista erillisenäkin tutkielmana. Toisessa pääluvussa

hän palaa 1700-luvun alkupuolelle ja käsittelee silloista ”omatoimista kristillisyyttä”. Olisi ollut luontevampaa vaihtaa päälukujen järjestystä ja tehdä muutoksen aiheuttamaa hienosäätöä. Kyseinen pääluku luo ongelmallisesta sijoituksesta huolimatta tarpeellisen pohjan kirkon ja saamelaisten suhteen myöhemmälle tarkastelulle sekä Utsjoen että Inarin osalta.

Yhtä massiivinen ja kunnioitusta herättävä kuin tekijän aikarajaus ja kysymyksenasettelu on myös hänen käyttämänsä lähdeaineisto. Tärkeimpiin arkistoihin kuuluvat Utsjoen, Inarin ja Koutokeinon kirkonarkistot, Kemin ja Lapin rovastikuntien arkistot, Turun, Härnösandin ja Kuopion (Oulun) tuomiokapitulien arkistot, senaatin arkisto (Lapin seurakuntien ja koulujen kolmivuotiskertomukset) sekä Lapin kirkollistoimen johtokunnan arkisto (Riksarkivet, Tukholma). Lisäksi tekijä on käyttänyt kaikkia teeman kannalta merkittäviä yksityiskokoelmia.

Painamattomien lähteiden ohella painettujen lähteiden ja sanomalehtien luettelo on erittäin runsas ja monipuolinen. Tutkimuskirjallisuus käsittää paitsi saamelaiskysymykseen ja Lappiin liittyvää myös kirkkohistoriallista kirjallisuutta.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo, joka käsittää yhteensä 26 sivua, on harvinaisen laaja. Laajuus ei ole vain kosmeettista laatua, vaan tekijä on todella hyödyntänyt luetteloimaansa aineistoa. Lähde- ja kirjallisuusluettelo on myös muodollisessa suhteessa erittäin hyvin viimeistelty: siitä on vaikea löytää todellisia virheitä. Yhtä

täydellistä luetteloja ei ole tullut aiemmin vastaan. Muutamalla huomaamallaan epätarkkuudella ei ole mitään merkitystä. Tekijä on nykyaikaistanut O. I. Collianderin paimenmuiston alaotsikossa olevan ”ensimmäinen”-sanana ”ensimmäiseksi” (s. 515) ja kirjoittanut Adolf Steenin tutkimuksen (1954) otsikossa sanan ”Finne-misjonen” pienellä alkukirjaimella (lisäksi puuttuu sarjatieta: Avhandlingar utgitt av Egede-Instituttet 5).

Tekijä on käynyt läpi valtavan aineistomäärän mutta ei ole joutunut sen vangiksi. Hän pyrkii perustamaan esityksensä kauttaaltaan arkistolähteisiin, joita hän osaa käyttää itsenäisesti ja kriittisesti. Hän tiedostaa ongelmaksi saamelaisten oman äänen puuttumisen historiallisista lähteistä: kulttuurien kohtaamisen altavastaajana ollut osapuoli ei tuottanut kirjallista materiaalia siinä määrin kuin järjestäytyneemmin toiminut kirkko (s. 30). Näin hän lähestyy kirkon ja saamelaisten kohtaamista mahdollisimman objektiivisesti – kaikilla niillä välineillä, joita moderni historiantutkimus voi tarjota.

Kylli esittää runsaasti hyödyllistä informaatiota tekstin joukkoon sijoitetuissa lukuisissa taulukoissa ja kaavioissa sekä lopussa olevissa liitteissä. Henkilöhakemisto on erityisen käyttökelpoinen, kun siinä on tietoja myös henkilöiden arvoista ja asemista. Havainnollistaminen on edellyttänyt yksityiskohtaisia, jopa yksityisten seurakuntalaisten luku- ja kristinopintaitoon 1700-luvulla ulottuvia selvityksiä rippikirjojen pohjalta.

Ensimmäisen pääluvun osalta tekijä olisi voinut pysähtyä sen leikkisään otsikkoon ”valtakunnan ylimmäiset papit” – ilmaus, jonka jo F. M. Franzén tunnusti vuonna 1800. Myöhempi Utsjoen kirkkoherra Urpo Kuusniemi julkaisi 1993 kirjan ”Suomen ylimmäisenä pappina”. Sanonta on siis ollut käytössä ilmeisen kauan.

Vakavampi asia on, että tekijä selostaa (s. 43) puutteellisesti senaatin vuonna 1817 tekemää päätöstä parempien etujen myöntämisestä takaisin etelään haluaville lapinpapeille. Konkreettisesti oli kysymys kaksinkertaisten virkavuosien myöntämisestä lapinpapeille tulevia viranhakujia varten. Heillä oli myös oikeus tulla nimitetyksi ”taidon ja ansiollisuuden mukaan” ns. keisarinpitäjien kirkkoherranvirkoihin. Virkaa ei edes tarvinnut hakea normaalissa järjestyksessä, myöhempi ilmoittautuminen riitti. Niinpä Utsjoella palvelleeseen Carl Stenbäckin pääsy Alavuden kirkkoherraksi ei johtunut siitä, että hän oli onnistunut tekemään vaikutuksen tuomiokapituliin (s. 109). Kyseessä oli nimittäin keisarillinen seurakunta, jonka virkainimetykset olivat käytännössä senaatin käsissä.

Lapinpapeille vuonna 1853 säädetyin avioliittopakon syntyä ei ole uskottavaa selittää – *Tuomo Itkosen* tapaan – erään Inarin kappalaisen aviottomalla yhteiselämällä (s. 46, 91–92); luonnollisempi syy oli Norjanvastaisen rajan sulkeutuminen edellisellä vuonna ja rajaseudulla elämiselle asetetut erityiset vaatimukset.

Pääluku päättyy kokoavaan katsaukseen ”Nuori papin poi-

ka Pohjois-Suomesta”, jossa tekijä hahmottelee tyyppillisen lapinpapin muotokuvan. Taustamuuttujina ovat lapinpapin ikä Utsjoelle tai Inariin tullessa, toimikauden pituus, myöhemmät elinvuodet, syntymämaakunta ja isän ammatti.

Alueellisen taustan osalta tekijä ei ole kiinnittänyt huomiota 1860-luvulle saakka voimassa olleen ns. hiippakuntaindigenaatin vaikutukseen. Lapinpapitkin tulivat yleensä ”omasta” eli 1800-luvun puoliväliin saakka Turun ja myöhemmin Kuopion hiippakunnasta (poikkeuksina vain Utsjoen kirkkoherraksi Turun hiippakunnasta 1853 tullut Anders Andelin ja Inarin kappalaiseksi 1874 Porvoon hiippakunnasta tullut Natanael Kulhanen). Tämä selittää taustaltaan itäsuomalaisen lapinpappien silmiinpistävää vähäisyyttä (Savossa ja Pohjois-Karjalassa syntyneitä molempia vain 4 %, s. 106). Loppuanalyysiin olisi voinut nostaa toisessa yhteydessä (s. 86 viite 259) olleen tiedon vain kahden papin itäsuomalaisista juurista.

Lapinpappeja kuvaavaa osuutta ja sen jälkeistä taustalukua seuraa neljä teemoitettua päälukua. Ne ovat kaikki eräänlaisia pienoistutkielmia, ansiokkaita kokonaisuuksia, joissa tekijä tuo esille parasta osaamistaan.

Kielikysymyksen osalta väittelijä osoittaa vakuuttavasti, että pappien ja kirkon rooli saamen kielen edistämisessä ei ollut yhtenäinen ja staattinen vaan aikakausien mukaan suuresti vaihteleva. Näin hän tekee oikeutta kulloisellekin historialliselle tilanteelle eikä ole

sidoksissa mihinkään jäykkiin ennako-oletuksiin. Tässä jaksossa käyvät selville muun muassa eri virkaportaiden toimet paikallisessa kielikysymyksessä, jonka järjestelyt ulottuivat Ruotsin kuningaskunnan ja Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunkiin saakka (Utsjoen kirkkoherra – Kemin, sittemmin Lapin lääninrovasti – Turun, sittemmin Kuopion tuomiokapituli – Lapin kirkollistoimen johtokunta/Suomen senaatti).

Kirjoittaja on perehtynyt laajasti ja syvällisesti esimerkiksi Utsjoen kirkkoherran Jacob Fellmanin toimintaan saamen kielen kääntäjänä ja puolestapuhujana 1820-luvulla. Hän esittää samalla kiinnostavia havaintoja Inarin myöhemmän kirkkoherran Tuomo Itkosen kriittisestä asenteesta ”fellmanilaiseen” traditioon. Tutkimuksen osateemasta avautuu yhteyksiä myös kansallishenkisten kulttuurivaikututtajien ja kielentutkijoiden (M. A. Castrén ja Elias Lönnrot, joka harkitsi hakemista Utsjoen kirkkoherraksi, s. 203) sekä Kaaresuvannon monialaisen kirkkoherran L. L. Laestadiuksen suuntaan, mikä vahvistaa väitöskirjan yleistä merkitystä.

Kylli on osoittanut runsaasti huomiota 1800-luvun ensimmäisen puoliskon yleisille aatevirtauksille romantiikalle ja kansallismielisyydelle, mutta ei ole juuri esiteltyt vuosisadan jälkipuoliskon vastaavia suuntauksia. On oletettavaa, että fennomanialla ja sen johtohahmolla G. Z. Yrjö-Koskisella oli oma ohjelmansa saamelaiskysymyksessä. Kuopion hiippakunnan piispan Gustaf Johans-

sonin asennoitumiseen saamelaiskysymykseen taas lienee vaikuttanut paitsi tukeutuminen Yrjö-Koskiseen myös hänen ihailemansa Elias Lönnrotin antamat esikuvat.

Yrjö-Koskiseen, kirkollistoituskunnan päällikköön, kytkeytyi lopulta myös Suomen senaatin saamelaispolitiikka, jolle pohjaa antoivat Lapin seurakunnista Helsinkiin päätyneet tarkat kertomukset. Helsingin näkökulma käsillä olevaan teemaan on jäänyt valjummaksi kuin esimerkiksi Tukholman 1700-luvun osalta.

Laajimmassa teemakokonaisuudessaan tekijä kuvaa lapinpappien kohtaamista seurakuntalaistensa kanssa jumalanpalveluksissa ja kirkollisissa toimituksissa erittäin monipuolisen aineiston pohjalta. Aivan uutena suomalaisten lapinpappien vastuualueena nousevat esille Kuolan alueen luterilaiset saamelaiset.

Kylli tekee vakuuttavasti selkoa siitä, kuinka monet Utsjoen kirkkoherrat viettivät seurakunnassaan vuoden mittaan huomattavasti vähemmän aikaa kuin etelässä, joka veti heitä vastustamattomasti puoleensa. Tekijä kuvaa myös lapinpappien matkoja pitäjällä, heidän yösijoaan ja ruokailuun. Seurakuntalaisten osalta taas nousevat yksittäisinä kysymyksinä esille muun muassa joikaamisen suhde perinteiseen virsilauluun sekä saamelaisten pukeutumiskulttuuri, hygienia ja alkoholinkäyttö.

Koko ajan tekijä pyrkii pohtimaan, missä määrin historiallinen lähdeaineisto pystyy kertomaan pappien ja saamelaisten kohtaamisesta. Lopputuloksena on osuva havainto:

yksilön piti historiantutkijan näkökenttään päästäkseen erottua muista joko hyvässä tai pahassa, aktiivisuudessa tai passiivisuudessa.

Kylli tarkastelee myös kysymystä saamelaisten vanhan uskonnon tai maailmankatsomuksen säilymisestä, jonka osalta 1800-luku tarjoaa mahdollisuudet edellistä vuosisataa moniulotteisemman kuvan piirtämiseen. Tekijä on voinut kiinnittää huomiota eri saamelaisryhmien – tunturi- ja kalastajasaamelaisten sekä saamelaisten uudisasukkaiden – keskinäisiin eroihin.

Keskeinen mutta yleisesti ja lähialueiden osalta paremmin tutkittu teemakokonaisuus on kirkollinen kansanopetus, jonka piirissä lapinkylissä kiertävät katekeetat toimivat pääluvun 5 otsikon mukaisesti ”yhdyssiteenä seurakunnan ja sen papin välillä”. Tekijä on nähnyt paljon vaivaa Utsjoen ja Inarin saamelaisten luku- ja kristinopin taitoja sekä katekeettaopetuksen ”ongelmia ja etuja” (otsikko 5.3) selvittäessään.

Kiinnostavan näkökulman kirkon ja saamelaisten kohtaamiseen tekijä tarjoaa esittelemällä Utsjoella ja Inarissa katekeettana toimineen Aslak Laitin, joka ensimmäisenä kirkon palveluksessa olleena saamelaisena haki lisäoppia eteläisestä Suomesta. Näin häntä voidaan verrata etelästä Lappiin saapuneisiin pappeihin.

Viimeisessä varsinaisessa teemakokonaisuudessa tekijä kuvaa lapinpappien pyrkimyksiä edistää saamelaisten elinkeinoja ja taistella köyhyyttä vastaan. Samalla nousee esille pappien stereotyyppisen torju-

va asenne tunturisaamelaisten nomadiseen elämäntapaan, pyrkimys nostaa heidät ”korkeamman” suomalaisen kulttuurin tasolle ennen muuta maanviljelysaatetta levittämälä.

Tämän ohella Ritva Kylli tekee selkoa Utsjoella toimineiden pappien Lapin-kuvauksista, joista Jacob Fellmanin monipuoliset saamelaistutkimukset ovat arvokkaampia. Fellman oli esimerkiksi kasvitieteilijänä ja saamelaisten mytologian tutkijana aikalaisensa L. L. Laestadiuksen hengenheimoalainen.

Lestadiolaisuuden vaikutuksen kuvaaminen suomalais-saamelaisen jännityskentän taustaa vasten vain yhdessä alaluvussa (7.2 Inarin ja Utsjoen seurakunnat uuteen uskoon?) on hyvin perusteltu ratkaisu. Kyseinen jakso monipuolistaa selvästi Ritva Kyllin tutkijankuvaa. Sivuilla 454–455 olevassa kuvassa ei ole kuitenkaan kysymys liikutuksista, niin kuin Museoviraston tietoihin perustuva kuvateksti antaa ymmärtää.

Kun tutkimus käsittää lähes 150 vuoden ajanjakson, jonka osalta tekijä käy vuorotellen läpi viisi laajaa systemaattista teemaa, on tärkeää, että siinä on tarpeeksi laaja ja kunnollinen loppukatsaus. ”Kirkon ja saamelaisten rinnakkaiselo” (11 s.) täyttääkin nämä odotukset erinomaisesti. Loppukatsausta leimaa myös sujuva, jopa lennokaskin kielenkäyttö, jota ryydittävät hyvin valitut, välillä humoristiset kielikuvat. Eräässä loppukatsauksen lauseessa tekijä perustelee epäsuorasti myös oman tutkimusaiheensa – ja yleisemminkin

saamelaistutkimuksen – merkitystä (s. 475): ”Saamelaiset ovat aina olleet kirkolle ja valtiolle jonkinasteinen kynnyskysymys, johon on pitänyt ottaa kantaa tavalla tai toisella.”

Väitöskirjan loppuun kahlannut lukija huomaa yllättäen, että tekijä vähättelee tutkimustaan (”Vaikka tutkimusaikani on periaatteessa hyvin pitkä, ongelmana on kuitenkin tavallaan tutkittavana olevan ajan lyhyys”, s. 476; ”Lopuksi haluan vielä kerran muistuttaa tutkimustani vaivaavasta kapea-alaisuudesta” ja ”Vaikka tutkittavia asioita kertyi koko joukko, paljon asioita jäi käsittelemättä”, s. 482). Tällainen itsekriittisyys lienee käsiteltävä ennen muuta tekijän haluksi jatkaa saamelaistutkimuksen laajalla kentällä.

Ritva Kyllin väitöskirjatutkimus täyttää erittäin korkeat tieteelliset vaatimukset. Esitystapa on loogisesti etenevä ja muodollisesti korrekti mutta samalla osuvilla ilmaisuilla leikkitelevä, intellektuaalisesti nautinnollinen. Kielellisesti ja tyylillisesti tutkimus on moitteeton. Suorastaan hämmästyttävää on, ettei yli 500-sivuisesta kirjasta löydy yhtään painovirhettä. Esitystä elävöittää hyvin valittu kuvitus, mikä näkyy erityisesti päälukujen aloitus-sivuilla.

Väitöskirja on harvinaisen monipuolinen perustutkimus kirkon ja saamelaisten kohtaamisesta. Se vie tätä koskevan tutkimuksen aivan uudelle tasolle ja muodostuu epäilemättä alallaan klassikoksi. Tekijä tuntee syvällisesti sekä empirian että historian- ja kulttuuritutkimuksen teoreettiset lähtökohdat ja osaa yhdistää ne

tasapainoisesti. Väitöskirjasta välittyy myös monipuolinen kirkkohistorian asiantuntemus.

Tutkimus sisältää kirkon ja saamelaisten kohtaamisesta valtavan määrän informaatiota, jota tekijä on kiitettävästi pyrkinyt havainnollistamaan. Jos lukija ottaa informaation vastaan koko paketin sijasta pienempinä kerta-annoksina, se on kohtuullisesti omaksuttavissa. Tätä edistää myös väitöskirjan sivuilta välittyvä tekijän innostuneisuus asiansa esittämiseen. Ritva Kyllin tutkimus vie Oulun yliopiston, erityisesti sen historian laitoksen, saamelaistutkimuksen perinnettä aimo askelen eteenpäin.

Hannu Mustakallio